

РОЗДІЛ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.352 (477)

ОБ'ЄКТ ПІДКУПУ ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ

OBJECT OF BRIBERY OF EMPLOYEES OF ENTERPRISES, INSTITUTIONS OR ORGANIZATIONS

Березнер В.В.,

*здобувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті аналізуються об'єкти злочинів проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян і злочинів у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Обґрунтовується позиція, згідно з якою підкуп працівника підприємства, установи чи організації не посягає на ці об'єкти. Робиться висновок про те, що з погляду своєї юридичної природи підкуп працівника підприємства, установи чи організації, а також особи, яка працює на їхню користь, є злочином у певній сфері господарської діяльності. Пропонується внести відповідні зміни до чинного кримінального законодавства України.

Ключові слова: підкуп, авторитет, порядок управління, публічно-правова сфера, сфера господарської діяльності.

В статье анализируются родовые объекты преступлений против авторитета органов государственной власти, местного самоуправления и объединений граждан и преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг. Обосновывается позиция, в соответствии с которой подкуп работника предприятия, учреждения или организации не посягает на данные объекты. Делается вывод о том, что с точки зрения своей юридической природы подкуп работника предприятия, учреждения или организации, а также лица, работающего в их пользу, является преступлением в определенной сфере хозяйственной деятельности. Предлагается внести соответствующие изменения в действующее уголовное законодательство Украины.

Ключевые слова: подкуп, авторитет, порядок управления, публично-правовая сфера, сфера хозяйственной деятельности.

Generic objects of crimes against local authorities, local self-government bodies as well as unions of citizens and crimes in the sphere of service and professional activity, connected with provision of public services have been analyzed in the article. A position, according to which bribing an employee of an enterprise, establishment or organization, does not trespass to these objects. It has been concluded that, from the point of view of its legal nature, bribing an employee of an enterprise, establishment or organization and also a person, who works in their favor, is crime in specific sphere of economic activity. Appropriate amendments to effective legislation of Ukraine are offered to be made.

Key words: bribing, authority, management order, public and legal sphere, sphere of economic activity.

Актуальність теми. У вітчизняній кримінально-правовій системі єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Одним із обов'язкових елементів будь-якого складу злочину є об'єкт. Його відсутність свідчить і про відсутність підстав кримінальної відповідальності. У доктрині відсутність об'єкта найчастіше пов'язується з відсутністю протиправності, тобто з ситуацією, коли ті чи інші відносини не взяті законодавцем під охорону. Проте можливі випадки, коли відповідальність за певні дії передбачається, однак об'єкт діяння встановити неможливо або він створюється штучно, у зв'язку з тим що законодавець неправильно визначився з місцем розташування тієї чи іншої статті в системі Особливої частини КК України. У цьому випадку злочин хоча й передбача-

ється відповідною кримінально-правовою нормою, фактично стає безоб'єктним. Під цим кутом зору проблема об'єкту в кримінально-правовій літературі аналізується досить рідко, хоча, вочевидь, вона має найважливіше як теоретичне, так і насамперед практичне значення.

Метою статті є доведення тези про те, що з погляду чинного кримінального законодавства України підкуп працівника підприємства, установи чи організації є фактично безоб'єктним діянням, що потребує внесення до КК України відповідних змін. Поставлена мета зумовлює послідовне вирішення таких завдань: 1) проаналізувати родовий об'єкт злочинів проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування й об'єднань громадян; 2) з урахуванням останніх змін, які були внесені до ст. 354 КК України, проаналізувати поняття злочинів у сфері службової діяльності й діяльності, пов'язаної

з наданням публічних послуг; 3) запропонувати певні зміни до чинного КК України.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в теорії кримінального права об'єкт злочинного посягання встановлюється шляхом аналізу назви розділу Особливої частини КК України, у якому розташована стаття, що передбачає відповідальність за його вчинення, а систематизація діянь у межах розділу проводиться шляхом виокремлення певних груп суспільних відносин (тобто за видовим об'єктом), які поставлені під охорону відповідною групою кримінально-правових норм.

Стаття, що передбачає відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації, у КК України 1960 р. була закріплена в главі «Злочини проти порядку управління» та йменувалася «Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації» (ст. 1912 КК УРСР 1960 р.). Тому зрозуміло, що родовий об'єкт визначався як порядок управління, який полягає в нормальному функціонуванні будь-яких органів управління. У КК України 2001 р. відповідальність за вчинення цього злочину передбачена ст. 354 розділу XV Особливої частини «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян». Виходячи з назви цього розділу, можна зробити висновок про те, що родовим об'єктом злочинів, які в ньому містяться, є авторитет зазначених органів.

Під авторитетом (лат. *auctoritas* – влада, вплив) у широкому сенсі розуміють загально визнаний вплив особи або організації в різних сферах суспільного життя, оснований на знаннях, моральних якостях, досвіді, а у вузькому – одну із форм виконання влади [1, с. 14].

На нашу думку, авторитет є абстрактним поняттям. Посягаючи на діяльність компетентних органів, певний порядок управління, шкода завдається й абстрактному благу – авторитету цих органів. В останньому випадку авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян може розглядатися як складова порядку управління.

Характеризуючи поняття управління, яке є об'єктом відповідних злочинів, С. Шапченко слушно зазначав, що воно містить таке:

«1) нормативно визначений основний зміст управлінських відносин; перш за все, це стосується управлінської діяльності (діяльності зі здійснення управлінської функції), яка має бути чітко та за можливості вичерпно регламентована законодавчими та іншими нормативними актами; 2) наявність певного режиму здійснення управлінської діяльності, контроль окремих її елементів; це, зокрема, передбачає поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, чітке розмежування сфер впливу між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; 3) вичерпне коло суб'єктів управлінської діяльності; до таких суб'єктів, зокрема, належать: а) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також відповідні посадові

особи, що здійснюють окремі управлінські функції зазначених органів; б) інші організації та їхні представники, що в передбачених законодавством випадках здійснюють окремі управлінські функції, делеговані їм державою; до таких організацій, зокрема, належить громадське формування з охорони громадського порядку, члени якого мають певні владні повноваження щодо припинення правопорушень у громадських місцях, затримання правопорушників тощо; в) окремі громадяни (фізичні особи), що виконують у передбачених законом випадках певні управлінські функції з власної ініціативи, наприклад громадянин, який з власної ініціативи взяв участь у запобіганні або прискіпанні (припиненні) злочину чи іншого правопорушення; 4) особливий порядок функціонування та спеціальний правовий захист матеріальних носіїв управлінської діяльності» [6, с. 637–638].

Аналіз диспозицій норм, передбачених ст. 354 КК України, дає змогу зробити висновок про те, що ані про державні органи, ані про органи місцевого самоврядування чи об'єднання громадян тут не йдеться. Місцем учинення цього злочину спочатку визнавалися виключно державні підприємства, установи чи організації, а згідно з Законом України від 13 травня 2014 р., будь-які підприємства, установи чи організації [2].

Державні підприємства й установи, на відміну від державного апарату та його первинних елементів – державних органів, не призначені для виконання державно-владних повноважень, хоча й є складовою механізму держави. Державні підприємства – самостійні статутні організації, основані на державній власності, що мають статус юридичної особи й здійснюють виробничу діяльність на засадах госпрозрахунку та самооплатності з метою створення матеріальних цінностей і одержання відповідного доходу. Це зазвичай казенні підприємства, що ґрунтуються на загальнодержавній власності й володіють її часткою на праві повного господарського відання. Як юридичні особи вони мають самостійний баланс, несуть самостійну майнову відповідальність.

Згідно з п. 1 примітки до ст. 364 КК України, до державних і комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких, відповідно, державна чи комунальна частка перевищує 50% або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства.

Державні установи – організації, які здійснюють соціально-культурну, наукову, навчально-виховну та інші види невиробничої діяльності з метою створення духовних цінностей і фінансуються повністю або частково коштом державного бюджету. Це неприбуткові організації: дошкільні дитячі установи, школи, училища, вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути, театри, музеї, лікарні, санаторії тощо.

Державні підприємства й державні установи відрізняються від державних органів таким:

1) не мають державно-владних повноважень, тобто не є носіями державної влади;

2) безпосередньо створюють матеріальні чи духовні блага;

3) мають специфічну організаційну структуру: організовані державою трудові колективи робітників і службовців на чолі з відповідальним керівником, котрий діє на основі єдиноначальності;

4) мають суворо визначене коло повноважень: управлінські функції здійснюються адміністрацією підприємств і установ винятково у сфері своєї діяльності, не виходячи за межі підприємства чи установи;

5) керуються у своїй діяльності власним статутом, складеним відповідно до законодавства;

6) утримуються (не виключно) коштом державного бюджету;

7) правовий статус їхніх працівників становлять не лише права та обов'язки, а й гарантії зайнятості й соціального захисту [3, с. 162–163].

Отже, державні підприємства та державні установи потрібно відрізнити від органів держави, хоча їх і не можна протиставляти один одному, оскільки всі вони стосуються державних організацій, які діють у єдності й взаємозв'язку: державний апарат забезпечує реалізацію функцій держави завдяки діяльності підприємств і установ, якими керує.

Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 Цивільного кодексу України, а також може створюватися та діяти на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, який після його прийняття учасниками стає установчим документом. На відміну від юридичних осіб публічного права, які створюються державними органами або органами місцевого самоврядування, юридичні особи приватного права можуть створюватися а) фізичними особами або їхніми об'єднаннями (організаціями) як вияв їхньої ініціативи, волі й певного інтересу; б) державою або Автономною Республікою Крим. Правовою підставою для створення і діяльності юридичних осіб приватного права можуть виступати Цивільний і Господарський кодекси України, а також інші закони України. Основною особливістю юридичних осіб приватного права є те, що вони здійснюють свою діяльність під нормативно встановленим вирішальним впливом на неї фізичних осіб або їхніх об'єднань (організацій).

Водночас, як слушно підкреслює Л.В. Дорош, родовим об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачена в розділі XV Особливої частини КК України 2001 р., є певна група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами, у зв'язку із виконанням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [4, с. 49].

Підприємства, установи чи організації, навіть державні, не мають державно-владних повноважень, не є носіями державної влади, а управлінські функції здійснюються адміністрацією підприємств і установ виключно у сфері своєї діяльності, не виходячи за межі підприємства чи організації. Тобто, підприєм-

ства, установи чи організації не є суб'єктами управлінських відносин, пов'язаних із виконанням адміністративно-розпорядчих функцій, об'єктом яких є поведінка персонально невизначеного кола фізичних та юридичних осіб.

Проте саме ці відносини охороняються розділом XV Особливої частини КК України. Отже, можна дійти висновку, що підкуп працівника підприємства, установи чи організації на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян як складову певного типу управлінських відносин не посягає.

Дуже показовою в цьому сенсі є класифікація злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, яка пропонується в сучасній літературі. Так, на думку авторів підручника «Кримінальне право. Особлива частина», залежно від безпосереднього об'єкту ці злочини можуть бути поділені на такі групи: 1) злочини у сфері використання державних символів (ст. ст. 338 і 339 КК України); 2) злочини, пов'язані із перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (ст. ст. 340 і 341 КК України); 3) злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (ст. ст. 342–353 КК України); 4) злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (ст. ст. 357–360 КК України); 5) інші злочини проти авторитету держави й діяльності об'єднань громадян (ст. ст. 354–356 КК України) [4, с. 430]. Абсолютно незрозуміло, яка саме частина «авторитету» страждає під час учинення підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації.

В. Навроцький справедливо зазначає, що «традиційно в теорії кримінального права і практиці правотворчості глава про злочини проти порядку управління розцінювалась як резервна. Тому, коли виникла потреба доповнити КК новою нормою, а адекватного місця новелі законодавець не знаходив, він поміщав таку норму в главі IX (КК 1960 р.)» [5, с. 572].

На нашу думку, саме така доля спіткала злочин, передбачений нині ст. 354 КК України. Нічим, по суті, не відрізняючись від отримання хабара шляхом вимагання, він був розташований серед злочинів проти порядку управління тільки тому, що вчинявся особою, яка не є посадовою. Такий підхід відповідав і чинним на той час доктринальним положенням, де родовий об'єкт посадових злочинів і злочинів проти порядку управління фактично отожднювався, а розмежування проводилося на підставі ознак, що характеризують суб'єктний склад [7, с. 10]. Такий стан речей не є випадковим, оскільки й посадові злочини, і злочини проти порядку управління в кінцевому підсумку посягають на правильну діяльність державного апарату [9, с. 11], а термін «авторитет» досить часто використовується під час характеристики посадових злочинів. Так, наприклад, М. Мельник зазначає, що особлива суспільна небезпека хабарництва насамперед зумовлюється тим, що воно підриває авторитет держави, заподіює шкоду затверджен-

ню демократичних основ управління суспільством, створенню та функціонуванню державного апарату [10, с. 28]. Разом із тим варто звернути увагу на те, що у сфері управління виникають два типи відносин: 1) посадових осіб із органами (у яких вони працюють) і 2) посадових осіб і пересічних громадян. Перший тип відносин порушується під час учинення злочинів у сфері службової діяльності, другий – під час учинення злочинів проти порядку управління.

Потрібно зазначити, що, на відміну від КК України, який відмовився від використання терміна «злочини проти порядку управління», законодавство інших пострадянських країн цю назву зберігає. Так, наприклад, самостійну главу, присвячену злочинам проти порядку управління (главу 30) передбачає чинний КК Республіки Вірменія. Окрема глава (глава 42) передбачає відповідальність за злочини та кримінальні проступки проти порядку управління й за КК Литовської Республіки. Як видається, такий підхід є більш удалим, оскільки, по-перше, як уже зазначалося, поняття авторитету є доволі абстрактним, а по-друге, воно часто використовується під час характеристики родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності, що в підсумку сприяє розмиванню граней родових об'єктів цих груп злочинів.

Управлінські відносини виникають і існують у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій органів влади та управління й забезпечують їхню нормальну діяльність у сфері державного управління. Виходячи з цього, злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можна визначити як суспільно небезпечні, винні діяння, спрямовані на заподіяння шкоди суспільним відносинам, що виникають між органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. На нашу думку, злочин, передбачений ст. 354 КК України, до цієї групи злочинів зарахувати не можна, оскільки під час його вчинення шкода заподіюється відносинам працівник – державне підприємство, установа чи організація.

Низка законодавчих змін, які відбулися останнім часом і торкнулися, з одного боку, розширення сфери застосування статей розділу XVII Особливої частини КК України (розділ отримав назву «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»), а з іншого – фактично поставили дії, передбачені ст. 354 КК України, в один ряд із цими злочинами (що впливає як із примітки до ст. 354 КК України, де уніфіковано підходи щодо поняття пропозиції, обіцянки, повторності й вимагання неправомірної вигоди у злочинах, передбачених ст. ст. 354, 368, 3683, 3684–370, так і з примітки до ст. 45 КК України, де підкуп працівника підприємства, установи чи організації розглядається як корупційний злочин поряд зі злочинами у сфері службової діяльності), створює на перший погляд достатню базу для позитивного вирішення питання

про розташування підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації в розділі XVII Особливої частини КК України. До речі, кримінальне законодавство деяких пострадянських республік саме так вирішує це питання. Так, наприклад, за КК Республіки Молдова ст. 330 (отримання службовцем незаконної винагороди) розташована у главі XV «Злочини, що вчиняються посадовими особами».

Вище вже зазначалося, що ст. 354 КК України спрямована на охорону нормальної діяльності державного підприємства, установи чи організації від посягань з боку власних працівників. У свою чергу, такий механізм заподіяння шкоди є характерним для злочинів у сфері службової діяльності.

Справді, немає принципової різниці між тим, ким саме – службовою особою або працівником, котрий не є службовою особою, заподіюється шкода нормальній діяльності підприємства, установи чи організації. А це, у свою чергу, робить можливим трактувати злочин, передбаченого ст. 354 КК України, як злочин у сфері службової діяльності. До того ж, як уже зазначалося, родовий об'єкт останніх не зводиться до нормальної діяльності виключно публічного апарату управління, а розуміється доволі широко – як суспільні відносини, що забезпечують нормальну, тобто таку, що відповідає вимогам законодавства, діяльність державного апарату, апарату управління органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності й організаційно-правові форми, а також суспільні відносини, що забезпечують здійснення регламентованої законодавством професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Безпосереднім об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, які забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, в окремих юридичних особах публічного чи приватного права, а також суспільні відносини, що забезпечують нормальне здійснення тих конкретних видів професійної діяльності, пов'язаних із наданням публічних послуг [11, с. 783].

На користь визнання юридичної природи діяння, передбаченого ст. 354 КК України, як злочину у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, начебто свідчать і останні зміни, які були внесені до цієї статті 13.05.2014 р. Зокрема, у найменуванні статті вказівка саме на державне підприємство була вилучена.

Проте зазначені обставини, на нашу думку, ще не дають підстав для визнання родовим об'єктом підкупу працівника підприємства, установи чи організації певних відносин у сфері службової діяльності. З метою більш ретельного аналізу цього питання доцільно звернутися до еволюції поняття «посадові злочини».

Питання про родовий об'єкт посадових злочинів традиційно викликало полеміку. Так, А. Естрін об'єктом посадового злочину вважав якість державного апарату або апарату масової організації трудящих [12, с. 38]. Такий підхід згодом було розвинуто

в роботі О. Сахарова [17]. Б. Утевський таким називав «керування соціалістичною державою й соціалістичним господарством» [18, с. 307]. На думку І. Ямпольської, родовим об'єктом посадових злочинів є державна дисципліна, під якою вона розуміла встановлений державою порядок діяльності державних і громадських організацій, що забезпечує їхню злагоджену й плідну роботу [19, с. 13–14]. Оскільки єдиного поняття державної дисципліни як об'єкта посадових злочинів теорія кримінального права так і не виробила, А. Трайнін запропонував у цій якості розглядати правильну роботу державного та громадського апарату [13, с. 302]. Таку позицію з тими або іншими застереженнями згодом підтримали Б. Здравомислов [14, с. 9], О. Светлов [25, с. 28], В. Мельникова [15, с. 8] і низка інших авторів. В остаточному підсумку це поняття стало загальноприйнятим у науці кримінального права радянського періоду.

Незважаючи на це, у більш пізніших роботах постійно здійснювалися спроби конкретизації поняття родового об'єкта посадових злочинів. Так, А. Квіцинія, уважаючи об'єктом цих діянь сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальне функціонування державного апарату й апарату управління громадськими організаціями, усе ж таки підкреслював, що кримінальний закон бере під охорону не всю діяльність апарату, а лише його найважливіші, основні, функції [24, с. 7]. Автор дійшов висновку, що чітке визначення змісту родового об'єкта посадових злочинів прямо залежить від виявлення такого структурного елемента суспільних відносин, як суб'єктний склад. Зарахування до кола посадових осіб усіх службовців призводить до безпідставного розширення меж об'єкта, яке охоплює також суспільні відносини, що не становлять сутності роботи апарату [24, с. 12–13].

Однак першим із дослідників, хто в сучасних умовах висловився за необхідність диференціації кримінальної відповідальності за незаконну винагороду посадовим особам органів державної влади та недержавних організацій, був Б. Волженкін [20, с. 16–19]. На публічно-правовому характері функцій посадової особи наполягали також О. Светлов і С. Трофімов [21, с. 438–440]. Аналогічного висновку дійшов у своєму дисертаційному дослідженні О. Дудоров, який стверджував, що поняття суб'єкта посадових злочинів потрібно визначати через поняття публічної посадової особи [22, с. 15].

Незважаючи на це, українська кримінально-правова доктрина й законодавство під посадовими особами як суб'єктами злочинів у сфері службової діяльності (посадових злочинів) традиційно розуміли осіб, котрі постійно або тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно або тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядничих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Після проголошення Україною незалежності гостро постала проблема реформування законодавства про відповідальність за злочини

по службі, оскільки управлінські працівники комерційних недержавних організацій нерідко вчинювали суспільно небезпечні діяння, які вимагали кримінально-правового реагування. Не охоплювало визначення посадової особи, що містилося в ч. 2 ст. 164 КК України 1960 р., й управлінських працівників муніципальних структур. У зв'язку з цим 28 січня 1994 р. було внесено зміни до ст. 164 КК України 1960 р., відповідно до яких встановлювалося, що за посадові злочини несуть відповідальність особи, які обіймають відповідні посади в установах, організаціях або на підприємствах незалежно від форм власності.

КК України 2001 р. не вніс яких-небудь істотних змін у законодавче визначення посадової особи, що містилося у КК України 1960 р., крім, мабуть, тієї обставини, що посадовими особами визнаються також іноземці й особи без громадянства, які виконують обов'язки посадової особи (п. 2 примітки до ст. 364 КК України). Тобто, ідею щодо диференціації відповідальності за діяння по службі, які вчинюються посадовими особами державних структур і службовими особами комерційних структур, законодавець так і не сприйняв.

Виходячи з публічно-правового характеру функцій посадової особи, О. Светлов і С. Трофімов стверджували, що посадовими особами не можна вважати службовців підприємств усіх форм власності. Ці особи не виконують функцій державної влади й управління, тобто публічно-правових функцій. Вони лише організують господарську, економічну та соціальну діяльність підприємства за дорученням (контрактом, призначенням) його власника. Зрозуміло, керівники й службовці тих або інших юридичних осіб, виконуючи організаційно-розпорядничі та адміністративно-господарські функції, можуть учинювати протиправні дії, що збігаються з ознаками об'єктивної сторони посадових злочинів (зловживання посадовим становищем, перевищення посадових повноважень, одержання хабара, службове підrobлення). Однак, на думку О. Светлова і С. Трофімова, ці дії не посягають на нормальну діяльність державного апарату й можуть тягнути відповідальність за господарські злочини, злочини проти конституційних прав громадян тощо.

Аналогічне вирішення питання пропонувалося й у деяких проектах нового КК України, що передбачали розмежування публічних посадових осіб і функціонерів (службовців державних підприємств, установ і організацій, що не наділені повноваженнями публічних посадових осіб, а також представників управлінської сфери недержавних підприємств, установ і організацій). Однак, як відомо, КК України 2001 р. в цьому питанні пішов традиційним шляхом. Розділ XVII КК України передбачає відповідальність за традиційні посадові злочини й іменується «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», у чому виражається широкий підхід законодавця до визначення поняття посадової особи.

Не випадково, що в україномовному варіанті офіційного тексту КК України вживається термін

«службова особа», що, до речі, не є синонімом терміна «посадова особа», хоча російськомовний аналог використовує саме останній термін.

На відміну від КК України, розвиток кримінального законодавства зарубіжних країн пішов дещо іншим шляхом. Так, наприклад, КК Франції 1992 р. відповідальність за посадові злочини передбачає в розділі III «Про посягання на державну владу» [23, с. 153–172].

У КК Франції 1992 р. відсутнє загальне визначення посадової особи, таке наприклад, яке наведено в примітці до ст. 364 КК України. У главах КК Франції, присвячених питанням кримінальної відповідальності посадових осіб, згадуються такі види цих спеціальних суб'єктів: 1) особа, котра наділена державною владою; 2) особа, яка виконує обов'язки по державній службі; 3) особа, котра володіє виборчим мандатом; 4) особа, яка обіймає державну посаду;

5) службовець органу державного управління; 6) службовець державної установи; 7) особа, котра виконує функції представника державної влади, тощо. Тобто, так чи інакше, французький законодавець пов'язує посадові злочини з діяннями осіб, які здійснюють публічно-правові функції.

Отже, сучасна кримінально-правова доктрина все більше схиляється до визнання як родового об'єкта посадових злочинів нормальної діяльності публічного апарату управління в особі державних органів законодавчої, виконавчої й судової влади, а також органів місцевого самоврядування щодо виконання завдань, поставлених перед ними [26, с. 98]. Доволі показовими в цьому сенсі є положення ч. 5 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), які з'явилися після внесення змін до КПК України згідно із Законом України «Про Національне антикорупційне бюро» від 14 жовтня 2014 р. Відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України, слідчі Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування дій, передбачених ст. 354 КК України, тільки стосовно працівників юридичних осіб публічного права.

Таке вирішення питання видається принципово правильним.

Ця тенденція найбільш чітко виявляється під час аналізу підходів до визначення поняття посадової особи як суб'єкта посадових злочинів.

Як відзначив О. Светлов, «в історії розвитку кримінального законодавства були різні періоди, коли законодавче визначення та наукове тлумачення поняття посадового злочину то розширювалося, то обмежувалося. Але зв'язок між ним і посадовою особою зберігався завжди, оскільки без посадової особи немає й не може бути посадового злочину» [25, с. 9].

Порівняльний аналіз концептуальних положень про природу посадових злочинів у кримінальному праві України та деяких інших країн дає змогу зробити такі висновки.

По-перше, логічним і послідовним видається визнання як суб'єктів посадових злочинів тільки осіб, котрі здійснюють функції апарату публічного управління. Соціальна сутність вчинків осіб, які перебу-

вають на державній або муніципальній службі, й осіб, котрі виконують відповідні управлінські функції в різних громадських організаціях і комерційних структурах, далеко не однакова. Перші, зловживаючи наданими їм публічною владою повноваженнями, посягають на інтереси служби, порушують нормальну діяльність державних апаратів законодавчої, виконавчої та судової влади, підривають їхній авторитет, що в підсумку призводить до послаблення державної влади. Це визначає особливий правоохоронний об'єкт і необхідність виділення злочинних діянь таких осіб у самостійну главу КК України. Нічого подібного не відбувається в разі зловживань службовців комерційних структур і громадських організацій, які наділені певними управлінськими функціями власником або громадянами, котрі об'єдналися у громадську організацію. Їхні зловживання наданими повноваженнями здатні заподіяти шкоду іншому об'єктові – інтересам служби в комерційних та інших організаціях, за що особи й повинні нести відповідальність. Цю обставину фактично ігнорує КК України 2001 р., зберігаючи наявний раніше підхід у визначенні посадової особи, що суперечить юридичній природі посадових злочинів.

По-друге, у закордонній кримінально-правовій літературі справедливо відзначається, що поряд із нормальним функціонуванням публічного апарату управління під час вчинення діянь, що аналізуються, шкода заподіюється також його престижу й авторитету.

На нашу думку, указівка під час визначення родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності (посадових злочинів) на авторитет державних органів є досить важливою. Адже на сьогодні проблема в тому й полягає, що збільшення питомої ваги цих злочинів і насамперед одержання неправомірної вигоди все більше дискредитує владу, знижує рівень народної довіри до неї й в остаточному підсумку призводить до нігілізму. У цьому зв'язку навряд чи можна погодитися з українським законодавцем, який передбачив охорону авторитету органів державної влади в розділі XV, де містяться діяння, що традиційно розумілися як злочини проти порядку управління.

По-третє, саме з публічно-правовою сферою багатьма вченими пов'язується таке негативне явище, як «корупція» («корозія влади»). Певне «розмивання» об'єкта злочинів у сфері службової діяльності за рахунок включення до поняття посадової особи службовців підприємств, установ чи організацій, що не наділені повноваженнями публічних посадових осіб, дає змогу розглядати як корупційні діяння, що не є такими за своєю природою. Саме такий підхід зумовив доповнення ст. 45 КК України приміткою, згідно з якою до кола корупційних злочинів зараховано й підкуп працівника підприємства, установи чи організації. Таке законодавче вирішення буде сприяти зміщенню акцентів під час боротьби з корупцією з публічно-правової на приватноправову сферу. Посилання на вимоги міжнародно-правових актів антикорупційного спрямування в цьому сенсі є теж необґрунтованими. Так, наприклад, ст. 7 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (набула чин-

ність для України з 01.03.2010 р.) рекомендує кожній стороні вживати таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне надання під час підприємницької діяльності обіцянки, пропонування чи давання прямо або опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким способом особам, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків.

Конвенція рекомендує передбачити кримінальну відповідальність за певні діяння, але зовсім не наполягає на обов'язковому визнанні їхньої корупційної природи. Додамо, що ст. 1912 КК УРСР 1960 р. з'явилася у вітчизняному кримінальному законодавстві задовго до прийняття зазначеної Конвенції.

Висновки. Аналіз родових об'єктів злочинів, передбачених розділами XV і XVII КК України, дає змогу зробити висновок про те, що ані на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, ані на певні сфери службової діяльності підкуп працівника підприємства, установи чи організації не посягає.

Юридична природа цього діяння зовсім інша. Воно взагалі не пов'язано з публічно-правового сферою, а обмежується виключно інтересами служби всередині певної структури. Причому в цьому випадку мова йде не лише про внутрішнє управління, тобто діяльність керівників у межах підприємства, установи чи організації, а про інтереси господарювання загалом. Підприємництво, тобто господарська

діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів з метою одержання прибутку, завжди здійснюється на власний страх і ризик. Тому суб'єкт підприємництва повинен бути захищений від зловживань не тільки з боку інших учасників економічної діяльності, держави, своїх службовців, а й будь-якого працівника підприємства, який зобов'язаний виконувати певні види робіт згідно з контрактом чи трудовим договором. На користь такого підходу, на нашу думку, свідчать й останні зміни, які внесені до ст. 354 КК України й торкнулися суб'єктного складу цього злочину. Як суб'єкта прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду, крім працівника підприємства, установи чи організації, законодавець називає особу, котра працює на користь підприємства, установи чи організації, тобто особу, яка виконує роботу та перебуває з таким підприємством, установою, організацією у трудових відносинах. Законодавче розуміння підкупу працівника підприємства, установи чи організації як злочину проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування й об'єднань громадян фактично робить цей злочин безоб'єктним. Найбільш оптимальним варіантом подолання цієї колізії, на нашу думку, було б створення окремого розділу КК України, присвяченого охороні нормального функціонування структур, не наділених державновладними повноваженнями. Із позицій чинного законодавства підкуп, про який ідеться, заподіює шкоду насамперед установленому в Україні правовому господарському порядку, тому логічніше цей злочин розташувати в розділі VII «Злочин у сфері господарської діяльності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Норинт, 1998. – 1456 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13 травня 2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 18. – Ст. 937.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-е вид. – К. : Алерта, 2011. – 520 с.
4. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
5. Навроцький В. Кримінальне право України. Особлива частина : [курс лекцій] / В. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.
6. Кримінальне право України: Особлива частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / [Г. Андрусів, П. Андрушко, С. Лихова та ін.] ; за ред. П. Матишевського, П. Андрушка, С. Шапченка. – К. : Юрінком інтер, 1999. – 896 с.
7. Кириченко В.Ф. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву / В.Ф. Кириченко. – М., 1956.
8. Преступления против порядка управления. – М., 1970.
9. Бантишев О.Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) / О.Ф. Бантишев. – К. : МАУП, 2002. – 128 с.
10. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М.І. Мельник. – К. : Парламентське вид., 2000. – 256 с.
11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2. – 2013. – 1040 с.
12. Эстрин А. Должностные преступления / А. Эстрин. – М., 1928. – 107 с.
13. Трайнин А.Н. Должностные и хозяйственные преступления / А.Н. Трайнин. – М., 1938. – 135 с.
14. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с.
15. Мельникова В.Э. Должностные преступления (вопросы уголовно-правовой квалификации) : [учебное пособие] / В.Э. Мельникова. – М. : ВЮЗИ, 1985. – 97 с.
16. Лысов М.Д. Ответственность должностных лиц по советскому уголовному праву / М.Д. Лысов. – Казань, 1972. – 212 с.
17. Сахаров А.Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву / А.Б. Сахаров. – М., 1956. – 214 с.
18. Утевский Б.С. Общее учение о должностных преступлениях / Б.С. Утевский. – М., 1948. – 439 с.

19. Ямпольская И.А. Административно-правовые вопросы укрепления государственной дисциплины / И.А. Ямпольская. – М., 1955. – 187 с.
20. Волженкин Б.В. Уголовная ответственность должностных лиц негосударственных предпринимательских структур / Б.В. Волженкин // Закон. – 1993. – № 5. – С. 16–19.
21. Светлов О.Я. Визначення поняття посадової особи в новому КК України / О.Я. Светлов, С.В. Трофімов // Правова система України: теорія і практика. – К., 1993. – С. 438–440.
22. Дудоров О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.О. Дудоров. – К., 1994. – 21 с.
23. Новый уголовный кодекс Франции. – М. : Изд-во Юридического колледжа МГУ, 1993. – 212 с.
24. Квициния А.К. Должностные преступления / А.К. Квициния. – М. : Российское право, 1992. – 221 с.
25. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 302 с.
26. Волженкин Б.В. Служебные преступления / Б.В. Волженкин. – М. : Юрист, 2000. – 368 с.

УДК 340.15 (474.5):343.24/25

ПОЗБАВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ЗВАННЯ, ЧИНУ, РАНГУ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА У ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ВИКОНАННЯ

DEPRIVATION OF RANK IN THE HISTORY OF UKRAINIAN LAW AT A TIME OF PRE-SOVIET PERIOD: THE PECULIARITIES OF ESTABLISHMENT, DEVELOPMENT AND EXECUTION

Ніколаєнко Т.Б.,

*докторант кафедри кримінального права та процесу
Національної академії державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

У статті досліджуються питання виникнення та нормативного визначення такого кримінального покарання, як позбавлення військового звання, чину, рангу в історії українського права у дорадянський період. Розкрито особливості його регламентування та застосування залежно від історичного періоду та соціально-правового становища військових.

Ключові слова: позбавлення звання, рангу, чину; вигнання, виволання, шельмування, позбавлення честі, позбавлення усіх прав стану.

В статье анализируются вопросы возникновения и нормативного определения такого уголовного наказания, как лишение воинского звания, чина, ранга в истории украинского права в досоветский период. Раскрыты особенности его регламентации та применения в зависимости от исторического периода и социально-правового положения военнослужащих.

Ключевые слова: лишение звания, чина, ранга; изгнание, выволочение, шельмование, лишение чести, лишение всех прав состояния.

The issues of emergence and standardizing of the criminal punishment as degradation, deprivation of rank in the history of Ukrainian law at a time of pre-Soviet period are being researched in the article. The peculiarities of its regulation and application in dependence on the historical period and social and legal standing of military men have been discovered.

Key words: deprivation of rank, banishment, vyvolannia, defamation, deprivation of honour, deprivation of all class rights.

Нині питання захисту держави від зовнішнього агресора та внутрішніх ускладнень є актуальним та необхідним. Основні зусилля у цьому покладаються на армію. Її соціально-правове становище, гарантування конституційних прав визначає рівень у державі та її захищеність від агресорів.

Дослідження таких питань постійно перебуває у колі дискусій істориків, правовиків, знавців військової справи. З юридичної точки зору, особливу увагу привертають питання соціально-побутового, матеріального забезпечення, особливостей матеріальної відповідальності, у разі вчинення останніми злочинів та специфіки призначення відповідних покарань. Останньому напрямку присвячені

праці науковців-криміналістів: В.М. Кудрявцева, М.І. Кузнєцова, А.А. Толкаченка, М.С. Таганцева, І.Й. Бойка, В.О. Глушкова, М.І. Хавронюка, В.О. Бугаєва та ін. Проте більшість з них – російські вчені. Українські, на жаль, пасуть задніх. Такі прогалини визначають необхідність проведення досліджень з низки питань. Обираючи найбільш актуальні, ми окреслили коло аналізу особливостей призначення та відбування кримінального покарання, яке може бути застосоване до військовослужбовців – позбавлення військового звання. Як і будь-який науковий аналіз, дослідження виграє у кінцевому результаті, якщо звернене до витоків явища з виокремленням минулого досвіду для ви-